מהים עד ההר

הכנס השנתי למחקר ולחידושים בחפירות

צפון הארץ 2025

מרחב צפון ברשות העתיקות, בית הספר לארכיאולוגיה
ולתרבויות ימיות באוניברסיטת חיפה ומוזיאון הכט

עורכים:
ואליד אטרש
רביע חמיסה

תשפ"ז – 2026

עורכים
ואליד אטרש
רביע חמיסה

עריכת לשון:
גלית סמאורה־כהן
ואליד אטרש

סדר, עיצוב והבאה לדפוס
הגר מימון

תצלום עטיפה
כריכה קדמית: התאטרון הסוורי בבית שאן (צילום: ואליד אטרש).

כריכה אחורית: חורבת טבת, ממצאים מקבורות אופרה (צילום: סשה פליט, באדיבות עומר סרגי וקרן קובלו־פארן, משלחת חורבת טבת, אוניברסיטת תל אביב ורשות העתיקות).

© כל הזכויות שמורות לרשות העתיקות
ת"ד 586, ירושלים 91004
ISBN 978-965-7838-40-2
EISBN 978-965-7838-41-9

הודפס בדיגיפרינט זהב בע"מ, תשפ"ז 2026

תוכן עניינים

דבר העורכים

מחזור דמוגרפי של קהילה פרהיסטורית באתר הנטופי טרסת מערת הנחל (אל־ואד) 7
ראובן ישורון, אליזבטה בוארטו, מעיין לב, מאיר אורבך, קאתרין אוג'מה, סיגל לביא־אלבז, לינדה איימוס, ומינה וינשטיין־עברון

יישוב מתקופת הברונזה הקדומה 1א' מדרום לתל מגידו 19
ניקולס בננסטיין, אלה ירושביץ, איציק פז, מתיו אדמס, יותם טפר

חידושים בחקר תקופת הברונזה הקדומה 1ב' והטמנות מתקופת הברונזה המאוחרת 2 בסביבת תל מגידו 29
אמיר גולני, מרינה בקר־שמיר, עביר חטיב, האלה חלבי, פולינה ספיבק, ניקיטה קייב, גרגורי לייפירר, ערפאן נג'ר, אנסטסיה איסאבה איואנובה וברק צין

גילויים חדשים בסביבת מגידו: בין עולם החיים לפולחן המתים בתקופת הברונזה 51
מרינה בקר־שמיר, ברק צין, ערפאן נג'אר, צחי לנג, גרג לייפרר, אנסטסיה איסאבה איואנובה, הנדריק (אנו) ברון, עביר ח'טיב ואמיר גולני

התעוררות המרחב הכפרי של פחוות מגידו תחת שלטון אשור: מבט מחורבת טבת 67
עופר נוה, יואב צור, עומר זידאן, קרן קובלו־פארן, עומר סרגי

תל שדוד לאורך הדורות: מסקנות ראשוניות משלוש עונות חפירה 83
עומר סרגי, וויליאם שנידווינד, יואכים קראוזה, האנס בצל וקרן קובלו־פארן

השלטונות האשורי והפרסי במרחב הכפרי של עמק יזרעאל: מבט מחורבת טיריה צפון 105
עומר זידאן, קרן קובלו־פארן, עופר נוה ועומר סרגי

חורבת ורדים: אתר מבוצר מהתקופות ההלניסטית המאוחרת והרומית הקדומה 123
ברק צין, יובל שחר, יותם טפר

חורבת שקייף ברמת הגולן: סיפור על התיישבות קצרת מועד ונטישה 139
אניה קליינר, אורי ברגר ומיכאל אזבנד

מחנה הלגיון הרומי בלגיו: תוצאות ראשונות מחפירת הבדיקה לאורך כביש 66 (2023–2025) 153
יותם טפר, ערפאן נג׳ר וברק צין

בין מרחצאות לקדושה: גילויים חדשים בתיאטרון הרומי של חמת גדר 177
ואליד אטרש וראפע אבו ריא

בין אסתטיקה למתמטיקה: ״יחס הזהב״ בתכנון התיאטראות הרומיים של צפון ארץ ישראל 193
דב תמרקין

פסיפס וכתובות חדשות בבית הכנסת בקצרין 207
צביקי בדיחי, מיכאל אזבנד, אורן זינגבוים

מבנה ציבור בח׳ירבת מג׳דע — האם בית כנסת שומרוני? 221
אלכס קוזלוב

אושה העתיקה: גשר בין עבר, הווה ועתיד 231
עינת עמבר־ערמון, הנאא עבוד, יאיר עמיצור וואליד אטרש

איך להציג מורשת בלתי נגישה: האתרים הניאוליתיים הטבועים בחוף הכרמל 261
שירלי בן דור אבין ודוד פריזם

כלי שיט עתיקים בלגונה של דור: מבט בין־דורי במחקר הארכאולוגי 269
דבי צויקל

מחזון להתחדשות: בנימין זאב הרצל, ראובן הכט וחידוש מוזיאון הכט בחיפה 279
תמר רבי־סלהוב

מבנה ציבור בח'ירבת מג'דע — האם בית כנסת שומרוני?

אלכס קוזלוב, רשות העתיקות

בשנת 2024 נערכו חפירות הצלה בח'ירבת מג'דע, כ־4 ק"מ מדרום־מערב לבית שאן, על המדרון הצפוני־המזרחי של הרי הגלבוע (איור 1). החפירות התמקדו בשכבות מן התקופות הביזנטית עד האסלאמית הקדומה (המאות הד'–הח' לסה"נ) ונחשף מבנה ציבור מרשים (13.5 × 14.0 מ'). המבנה נבנה מקירות מאבני בזלת וגיר, ונמצאו בו אולם מרכזי שכלל שתי שורות עמודים; רצפת פסיפס מעוטרת בדגמים גיאומטריים, סימטריים וייחודיים; וחדרי שירות בחלקו המזרחי.

תכנון המבנה וכיוונו המדויק לעבר הר גריזים, לצד היעדר סממנים יהודיים מובהקים והיעדר כלי חרס מיובאים מטיפוס Late Roman Red Ware, מעלים את האפשרות כי זהו בית כנסת שומרוני. מאמר זה בוחן את הקשר של ממצאי החפירה לאתרי האזור ומציע השערת מחקר מבוססת כי המבנה היה בית כנסת שומרוני. השערה זו מחייבת דיון נוסף לאור ממצאים מקבילים מאתרים סמוכים בגליל ובשומרון.

תולדות המחקר

ח'ירבת מג'דע זוהתה בסקרים מוקדמים שנערכו בעמק בית שאן ובמורדות הגלבוע במהלך המאה הכ' (צורי 35:1977). סקרים אלו, נוסף לסקר תל רחוב (כהן־תבור 2010) תעדו במקום שרידים, המלמדים על יישוב מהתקופות הברזל, הפרסית, הביזנטית והאסלאמית הקדומה.

איור 1. מפת איתור (שרטוט: א' שפירו).

בשנת 2014 נערכה במקום חפירה מצומצמת ובמהלכה נחשפו שרידים מן התקופה הביזנטית, ובהם מבנה שנחתם כנראה ברעידת האדמה של שנת 749 לסה"נ (מוקארי 2020). ממצאים אלה רמזו לראשונה על קיומו של מכלול בנוי משמעותי באתר ועל חשיבותו בתקופות המאוחרות.

בשנת 2024 נערכה באתר חפירת הצלה מצומצמת לקראת עבודות תשתית להנחת קו מתח עליון. למרות מגבלות החפירה נחשף מכלול אדריכלי חשוב מן התקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה (המאות הד'–הח' לסה"נ), ובו מבנה ציבור רחב היקף. ידוע במחקר כי בעמק בית שאן ובמרחב הסובב אותו, התקיימה קהילה שומרונית. ממצאים ארכיאולוגיים ועדויות אפיגרפיות מבית שאן וסביבתה, ובהם בית כנסת שומרוני וכתובות בכתב שומרוני, מלמדים כי הקהילות השומרוניות התיישבו בעיר בית שאן ובפריפריה הכפרית הסמוכה לה (די סגני 1988). לפיכך, כבר בשלבים הראשונים של עיבוד ממצאי החפירה עלתה האפשרות כי המבנה שנחשף בח'ירבת מג'דע שייך לקהילה זו. המבנה שנחשף מוסיף נדבך משמעותי להבנת דפוסי ההתיישבות והפולחן בפריפריה של המרכזים העירוניים בעמק בית שאן ומלמד שח'ירבת מג'דע היא אתר מפתח במחקר האזורי של התקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה.

תיאור המבנה

המבנה מלבני (כ־13.5 × 14 מ' מידות חוץ; איור 2) ופונה לדרום־מערב, לעבר הר גריזים. חלל המבנה חולק בשתי שורות של עמודים לאולם תווך ושתי סטראות והוא רוצף בפסיפס צבעוני. הכניסה

איור 2. המבנה שנחפר ושחזורו מודגש בצהוב (צילום ושרטוט: מ' קאהן).

הראשית למבנה מוקמה במרכז הקיר הדרומי־המערבי והשתמרו אבן סף ושתי מדרגות שהובילו אל פנים המבנה. בסיסי העמודים של המבנה נעשו מאבני גיר רבועות, שעליהן נצבו העמודים. הבסיסים נחשפו בחלקם, אך נראה שהיו חמישה עמודים בכל שורה. העמודים יצרו חלוקה פנימית ברורה של החלל שהכתיבה תנועה אורכית, לאורך הציר המרכזי של המבנה. חלוקה זו היא פונקציונלית, אך גם טקסית המדגישה את הציר הראשי של המבנה ומכוונת את התנועה אל החלל המרכזי (איור 3). תכנית זו היא מבנה בזיליקה טיפוסי, המוכרת ממבני ציבור ומבתי תפילות מהתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה. בחזית המבנה נחשף פורטיקו והתגלו ממנו שני בסיסי עמודים. עיצוב זה מרמז על מבואה קדמית, ייתכן שהיא קורתה בחלקה, ששימשה אזור מעבר בין החוץ לפנים — מאפיין מוכר במבני ציבור ובעיקר במבני פולחן (צורי 1967; Pummer 1999).

המבנה נבנה מאבני גזית ומאבנים מסותתות מבזלת ומגיר. שילוב חומרי הבנייה — בזלת מקומית לצד אבני גיר מעובדות — מלמד על ניצול של משאבים זמינים באזור, לצד השקעה אדריכלית באלמנטים נבחרים. קירות המבנה עבים ואיתנים (כ־0.8–0.9 מ׳ עובי) ומלמדים על תכנון הנדסי מוקפד ועל כך שהמבנה נועד לשאת עומסים משמעותיים, ככל הנראה של גג רעפים כבד. עובי הקירות ואיכות הבנייה מצביעים על מבנה ציבור מתוכנן היטב, ולא על בנייה כפרית אד־הוק. בשטח נחשפו רעפי חרס רבים, המלמדים שהמבנה קורה בגג רעפים. הקירות האיתנים ושורות העמודים הפנימיות שנחשפו במבנה מחזקות את ההנחה שהוא קורה בגג שחייב מערכת תמיכה.

איור 3. הכניסה למבנה: בסיסים של עמודי פורטיקו, אבן סף וירידה לאולם תפילה, מבט לצפון־מזרח (צילום: א׳ קוזלוב).

בתכנון המבנה נראית סימטריה כללית ברורה, הן בפריסת העמודים והן במבנה הקירות. סימטריה זו אופיינית למבני ציבור מתוכננים ומרמזת על שלב תכנון מוקדם ולא על התפתחות אורגנית הדרגתית. שילוב המאפיינים — תכנית בזיליקה, מערכת עמודים פנימית, כניסה ברורה ומבנה סימטרי — מציב את המבנה במסורת האדריכלית של מבני ציבור דתיים בלבנט בתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה, אך הוא אינו מספיק בכדי להבחין בינו לבין בית כנסת יהודי, בית כנסת שומרוני, או כל מבנה פולחן אחר (Pummer 1999; Tal 2020).

רצפת הפסיפס ועיטוריה

רצפת המבנה הורכבה מפסיפס צבעוני, איכותי, המלמד על הקפדה ואסתטיקה ועל השקעה כלכלית ניכרת. הפסיפס נבנה מטסרות בגודל אחיד למדי (22 טסרות בקובייה של 10 × 10 ס״מ), שהונחו בסידור מוקפד היוצר מערך דקורטיבי והרמוני, המלמד על סימטריה ועל שליטה גיאומטרית מדויקת.

הקומפוזיציה הכללית של רצפת הפסיפס מצביעה על חלוקה מכוונת של החלל: שטיחים מוגדרים במרכז האגפים, אזורי מעבר בין העמודים, ולעתים גם הדגשה של ציר התנועה המרכזי. לחלוקה כוונה פונקציונלית וטקסית ולא רק דקורטיבית, שמטרתה לכוון את תנועת המבקרים במבנה ולהדגיש אזורים חשובים.

הפסיפס עוטר בדגמים גיאומטריים, ולא שולבו בו דגמים אנתרופומורפיים וזואולוגיים. בין המוטיבים המרכזיים אפשר לזהות מערכות של מעוינים, רשתות ליניאריות ודגמים של עיגולים מצטלבים, היוצרים קומפוזיציות מורכבות אך מאוזנות. דגמים אלה שולבו במסגרת כוללת של שטיחי פסיפס, שהוגדרו כנראה כאזורים מובחנים בתוך החלל האדריכלי, במיוחד בין שורות העמודים ובאזור הכניסה (איור 4).

הפסיפס בכניסה לאולם העמודים. הפסיפס באזור הכניסה לאולם העמודים השתמר גרוע למדי (איור 5). העיטור שהתגלה באזור זה ייחודי ומזכיר צלב מלטזי אדום החוזר על עצמו כמה פעמים בגוון כהה. הדגם נוצר מאפקט של מעגלים חוצים ונחצים, היוצרים צורות סגלגלות, והוא מוכר היטב מרצפות פסיפס בבתי תפילה יהודיים, שומרוניים ונוצריים בני התקופה, ולכן הוא אינו מסייע בזיהוי הדת (ליהי חבס, מידע בעל פה). בתוך כל צורה סגלגלה שובץ מעגל קטן במרכזה, שיצר מערך הירכי של צורות — צורה סגלגלה מחוץ ומעגל מפנים. דגם זה מבוסס על עקרונות של גיאומטריה חוזרת וסימטריה רדיאלית, והוא מדגים רמה גבוהה של תכנון צורני ושליטה בפרופורציות. בנוסף, הדגמים של גל רץ וצמה במסגרת החיצונית של הפסיפס מוכרים היטב באזור הלבנט.

הפסיפסים באזור שורת העמודים המערבית. באזור זה נתגלו שטיחי פסיפס אחדים מעוטרים בעיטורים גיאומטריים מורכבים ובדגמים המוכרים באמנות הפסיפסים של הלבנט, ובהם דגם צמה (איורים 6, 7). היעדר דמויות של בני אדם ובעלי חיים בולט במיוחד. תופעה זו מוכרת היטב במסורת השומרונית, שבה נטו להימנע מייצוגים חזותיים, בניגוד לבתי כנסת יהודיים בני התקופה, שבהם מופיעים לעתים קרובות גלגל המזלות, סצנות מקראיות או כלי מקדש (מגן תשנ״ג; Crown 1989; Pummer 1999).

איור 4. מיקום רצפת הפסיפס: (1) כניסה לאולם, (2) שורת העמודים (צילום ושרטוט: מ׳ קאהן).

איור 5. שטיח הפסיפס בכניסה לאולם העמודים, מבט לצפון־מזרח (צילום: א׳ קוזלוב).

איור 6. שטיחי הפסיפס באזור שורת העמודים המערבית (צילום: א׳ קוזלוב).

איור 7. שטיח הפסיפס באזור שורת העמודים המערבית (צילום: א׳ קוזלוב).

בבתי כנסת שומרוניים מוכרים, כגון חורבת סמרא ותל קסילה, ברצפות הפסיפס נראה שילוב של עיטורים גיאומטריים וצמחיים וכתובות. בחורבת סמרה למשל, רצפת הפסיפס הורכבה מעיטורים של בני אדם ושל בעלי חיים ובשעלבים נמצאו גם כתובות ביוונית ובכתב שומרוני (מגן תשנ״ג; Sukenik 1949; Reich 1994; Tal and Taxel 2015). הדמיון בין עיטורי הפסיפס בח׳ירבת מג׳דע לבין העיטורים באתרים אלה, מחזק את האפשרות כי זהו מבנה בעל זיקה שומרונית. ראוי לציין כי דגמים גיאומטריים

מסוג זה נפוצים גם באמנות הפסיפסים הביזנטית הרחבה יותר, לרבות במבנים אזרחיים ובכנסיות. במקרים אלו משולבים לרוב גם אלמנטים פיגורטיביים, או סמלים דתיים מובהקים, ואילו בפסיפס מח'ירבת מג'דע נבחר עיטור גיאומטרי בלבד, בחירה זו מלמדת על סממנים משמעותיים לזיהוי תרבותי.

איכות הפסיפס, בדיוק הנחת האבנים ובדיוק הדגמים, מלמדת על צוות אומנים מיומן, ועל השקעה מכוונת ביצירת חלל מרשים מבחינה חזותית. השקעה זו מובילה להנחה כי זהו מבנה ציבור חשוב, ולא מבנה פונקציונלי פשוט.

אגפים משניים וממצא נלווה

בצפון־מזרח המבנה נחשפה שורת חדרים צמודים, שמוקמו צמוד לאולם המרכזי ושימשו כנראה חדרי שירות או מחסנים. מיקום החדרים ותכנונם מצביעים על תפקיד הקשור למבנה הראשי (איור 8).

בחדרים נמצאו כותרת עמוד מבזלת בשימוש משני, כלי חרס רבים באתרם, כלי זכוכית, פריטי מתכת ומטבעות. מכלול זה מאפשר לתארך את פעילות המבנה למאות הד'–הח' לסה"נ. מאפיין יוצא דופן הוא היעדר מוחלט של קרמיקה ממשפחת Late Roman Red Ware. תופעה זו משקפת אתרים שומרוניים ומחזקת את האפשרות שהאתר היה חלק מן המרחב השומרוני. חיזוק להנחה זו מתקבל מכיוון המבנה, שבו הציר המרכזי והכניסה הראשית פונים לעבר הר גריזים — המרכז הדתי של השומרונים. כיווניות זו אינה מקרית ודורשת תכנון מוקדם והתאמה אדריכלית; במחקר בתי

איור 8. חדר שירות סמוך לחלקו הצפוני־המזרחי של המבנה (צילום: א' קוזלוב).

הכנסת השומרוניים היא נחשבת קריטריון מרכזי בזיהויים, במיוחד כאשר נוספים ממצאים, כגון כתובת או עיטורים (Pummer 1999; Tal 2020).

סיום הפעילות במבנה

מפולות האבנים, רעפי הגג השבורים ורצפות הפסיפס הפגועות מלמדים על סיום פתאומי של פעילות המבנה במאה הח׳ לסה״נ, כנראה באירוע שהרס אותו. אפשר שהייתה זו רעידת האדמה ההרסנית של שנת 749 לסה״נ, שפגעה קשות בצפון בקעת הירדן, בעמק בית שאן ובסביבתם (צפריר ופרסטר 1994).

דיון ומסקנות

מכלול הממצאים שנחשף בח׳ירבת מג׳דע מאפשר לבחון את משמעותו של האתר בהקשר הרחב של ההתיישבות השומרונית בעמק בית שאן בתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה. במחקר הוצע לזהות בתי כנסת שומרוניים על סמך כמה מאפיינים המופיעים יחד, ובהם כיוון המבנה לעבר הר גריזים, העדפת עיטור גיאומטרי בדגמי הפסיפסים, היעדר סמלים יהודיים מובהקים, ולעתים אף הופעתן של כתובות בכתב שומרוני (Pummer 2018). מאפיינים אלה נמצאו בח׳ירבת מג׳דע ועל אף שלא נמצאה עדות אפיגרפית חד־משמעית, אנו מציעים לזהות את ח׳ירבת מג׳דע כבית כנסת שומרוני.

השוואת המבנה בח׳ירבת מג׳דע לבתי כנסת שומרוניים ידועים בארץ ישראל מצביעה על השתלבותו במסורת אדריכלית ופולחנית רחבה יותר. אתרים, כגון חורבת סמרא, שעלבים, תל קסילה, אפולוניה/ארסוף ובית שאן, מלמדים כי לבתי הכנסת השומרוניים אין בהכרח תכנית אחידה או עיטורים אחידים, אך הם חולקים מכלול של מאפיינים החוזרים בהקשרים שונים. אין לצפות שבכל אתר יופיעו כל סימני הזיהוי האפשריים, ויש להעריך כל מקרה על פי מכלול הנתונים הארכיאולוגיים העומדים לרשות החוקר.

הממצא הקרמי משתלב אף הוא בתמונה זו. מחקרים אחדים הציעו כי היעדרם של כלים ממשפחת Late Roman Red Ware הוא מאפיין חוזר בחלק מן האתרים השומרוניים, שעשוי לשקף דפוסי צריכה או דפוסי מסחר ייחודיים (Leibner and Ben David 2014), אף שאין לראות בהיעדרות זו קריטריון מאבחן בפני עצמו. מכלולי כלי החרס והזכוכית מחזקים את תיארוך פעילותו של המבנה למאות הד׳–הח׳ לסה״נ ואינם סותרים את הזיהוי המוצע.

חשיבותו של האתר מתחדדת במיוחד כאשר בוחנים אותו במסגרת ההתיישבות הכפרית של עמק בית שאן. בתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה התקיימו באזור זה יישובים בעלי זיקה דתית ואתנית מגוונת. לצד המרכז הנוצרי הגדול בבית שאן, שבו נחשפו כנסיות ומבני ציבור מרשימים (Tsafrir and Foerster 1997), נחשפו גם בתי כנסת וממצאים אפיגרפיים המלמדים שהתקיימו באזור גם קהילות יהודיות ושומרוניות (צורי 1967; די סגני 1988).

מבנה הציבור הגדול בח׳ירבת מג׳דע, שתכנונו האדריכלי ואיכות בנייתו מעידים על השקעת משאבים ניכרת, מלמד כי מאחורי הקמתו עמדה קהילה יציבה ומאורגנת. בדומה למבני ציבור אחרים בני התקופה, סביר כי המבנה לא שימש אך ורק לפעילות פולחנית, אלא גם להתכנסויות קהילתיות

ולפעילויות ציבוריות נוספות. עם זאת, בהיעדר עדויות ישירות, כגון מתקנים או מקורות כתובים, אין לקבוע בוודאות את תפקידו, ויש לראות בכך הצעה לפרשנות בלבד.

לתיארוך פעילותו של המבנה, מן המאה הד' עד מחצית המאה הח' לסה"נ, יש חשיבות היסטורית רחבה. תקופה זו התאפיינה בתמורות פוליטיות ודתיות משמעותיות, ובהן מרידות השומרונים נגד השלטון הביזנטי במאות הה'–הו' לסה"נ. אם אכן שימש המבנה בית כנסת שומרוני, הרי שהמשך פעילותו לאחר אירועים אלה עשוי לרמוז על המשכיותה של הקהילה המקומית גם לאחר תקופות של עימות פוליטי. אפשר כי מיקומו של האתר בפריפריה של עמק בית שאן תרם ליציבות יחסית שאפשרה את המשך קיומם של מוסדות קהילתיים לאורך זמן.

המשך השימוש במבנה, עד רעידת האדמה של שנת 749 לסה"נ, משתלב אף הוא בתמונה הרחבה של המעבר מן התקופה הביזנטית אל ראשית התקופה האסלאמית. מחקרים אחדים הראו שבאזורים רבים בארץ ישראל התקיימה המשכיות יישובית ומוסדית גם לאחר הכיבוש המוסלמי, לצד שינויים הדרגתיים במבנה החברתי והמנהלי (Taxel 2018). נראה כי גם ח'ירבת מג'דע משתלבת במגמה זו, משום שלא נמצאה עדות להפסקה חדה בפעילות המבנה לפני אירוע ההרס שנגרם ברעידת האדמה.

האתר בח'ירבת מג'דע תורם להבנת אופייה של ההתיישבות השומרונית בתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה. במשך שנים רבות זוהתה האוכלוסייה השומרונית בעיקר באזור הרי שומרון, אולם ממצאים ארכיאולוגיים מן העשורים האחרונים מצביעים על תפוצה רחבה יותר של קהילות שומרוניות גם בעמקים, במישור החוף (Tal 2020) ובאזורים נוספים בארץ ישראל. ח'ירבת מג'דע מצטרפת למכלול זה ומחזקת את ההשערה כי גם בעמק בית שאן התקיימה קהילה שומרונית מאורגנת, אשר שמרה על מוסדותיה ועל זהותה הדתית לאורך מאות שנים.

עם זאת, יש להדגיש את מגבלות הפרשנות. היעדרם של כתובת שומרונית, או של ממצא פולחני חד־משמעי אינם מאפשרים לזהות את המבנה בוודאות מוחלטת. כן חלק מן המאפיינים האדריכליים וחלק מן העיטורים המאפיינים את המבנה מוכרים גם במבני ציבור ובמבני פולחן של קהילות אחרות. לפיכך, הזיהוי המוצע נשען על הצטברות של ראיות עקיפות ויש לראות בו השערת מחקר מבוססת, הפתוחה לבחינה מחודשת לאור ממצאים עתידיים.

לסיכום, הממצאים מח'ירבת מג'דע מוסיפים נדבך חשוב לחקר ההתיישבות השומרונית בארץ ישראל ולדיון בהתפתחותן של קהילות כפריות בתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה. גם אם בעתיד יתברר כי יש מקום לעדכן את זיהויו של המבנה, עצם גילויו של מבנה ציבור מונומנטלי במרחב הכפרי של עמק בית שאן מרחיב את הידע על דפוסי ההתיישבות, על הארגון הקהילתי ועל המרחב הדתי של האזור. חפירות נוספות, המשך חפירת המבנה ואיתור כתובות או מכלולים חתומים עשויים לאפשר בעתיד לבחון מחדש את ההשערה המוצעת ולהעמיק את ההבנה של מקומה של ח'ירבת מג'דע בנוף היישוב של דרום הלבנט בשלהי העת העתיקה.

הפניות

די סגני ל' 1988. סקיתופוליס (בית שאן) במרד השומרונים של שנת 529 לספירה. בתוך ד' יעקובי וי' צפריר, **יהודים, שומרונים ונוצרים בארץ־ישראל הביזאנטית**. ירושלים. עמ' 217–227.

כהן־תבור א' 2010. **סקר אזור תל רחוב**. עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית. ירושלים.

מגן י' תשנ"ג. בתי כנסת שומרוניים בארץ ישראל. **קדמוניות** כה:66–90.

מוקארי א' 2020. חורבת מגדע **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 132 (28.05.2020). https://hadashot.iaa.org.il/report_detail.aspx?id=25712&mag_id=128. (תאריך גישה 24.05.2026).

צורי נ' 1967. בית הכנסת העתיק בבית־שאן. **ארץ־ישראל** ח. עמ' 149–167.

צורי נ' 1977. **נחלת יששכר: סקר ארכיאולוגי של הגלבוע ומורדותיו, עמק יזרעאל והגליל התחתון המזרחי**. ירושלים.

צפריר י' ופרסטר ג' 1994. חפירות משלחת האוניברסיטה העברית בבית שאן בשנים 1980–1994. **קדמוניות** כז:93–117.

Crown A.D. 1989. *The Samaritans*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Leibner U. and Ben David C. 2014. Imported Fine Ware in Palaestina Secunda: Geographic, Economic, and Ethnic Aspects. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 371:185–201.

Pummer R. 1999. Samaritan synagogues and Jewish synagogues: Similarities and differences. In S. Fine ed. *Jews, Christians, and Polytheists in the Ancient Synagogue: Cultural Interaction during the Greco-Roman Period*. Pp. 118–160. London–New York.

Pummer R. 2018. *The Samaritans: A Profile*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.

Reich R. 1994. The Plan of the Samaritan Synagogue at Sha'alvim. *Israel Exploration Journal* 44:228–233.

Sukenik E.L. 1949. The Samaritan Synagogue at Salbit. *Louis M. Rabinowitz Fund for the Exploration of Ancient Synagogues Bulletin* 1: 25–30.

Tal O. 2020. A Samaritan Synagogue of the Byzantine Period at Apollonia-Arsuf/Sozousa? *Religions* 11:127.

Tal O. and Taxel I. 2015. Tell Qasile: The Foundation Layer of the Samaritan Synagogue. In O. Tal and I. Taxel. *Samaritan Cemeteries and Tombs in the Central Coastal Plain: Archaeology and History of the Samaritan Settlement outside Samaria (ca. 300–700 CE)* (Ägypten und Altes Testament 82). Münster. Pp. 209–212.

Taxel I. 2018. Early Islamic Palestine: Toward a More Fine-Tuned Recognition of Settlement Patterns and Land Uses in Town and Country. *Journal of Islamic Archaeology* 5:153–180.

Tsafrir Y. and Foerster, G. 1997. Urbanism at Scythopolis-Bet Shean in the Fourth to Seventh Centuries. *Dumbarton Oaks Papers* 51: 85–146.